

**КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД
У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ
МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

УДК 159.9+159.923.2
ББК 88.4
К 86

Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту людини
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 11 від 11.06.2014 р.)

Рецензенти:

Гриць А. М. – доктор психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України;
Кологривова Е. І. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету.

Авторський колектив:

Лозова О.М., Міляева В.Р., Вакуліч Т.М., Кайріс О. Д., Лебідь Н. К., Нагула О. Л., Піркова О. Д., Подшивайлова Л. І., Подшивайлов М. М., Таран О. П., Тохтамиш О. М., Циганчук Т. В., Бреус Ю. В., Конопля О. А., Макарова Н. М., Рафіков О. Р., Юревич А. Ю.

К 86 Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів: моногр. / авт. кол.; під наук. ред. Лозової О.М. – Вінниця: "Віндрук", 2014. – 184 с.

ISBN 978-966-96616-8-5

УДК 159.9+159.923.2
ББК 88.4

©Авторський колектив, 2014
© Лозова О.М. (укладач), 2014

ЗМІСТ

Синергійність наукових досліджень професіогенезу психологів: компетентнісний підхід (О.М. Лозова)	5
РОЗДІЛ 1. КЛЮЧОВІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	
1.1. Компетентнісні виміри професії психолога (Л. І. Подшивайлова, М. М. Подшивайлов)	12
1.2. Етична компетентність психолога-практика (О.Д. Піркова)	32
1.3. Підготовка студентів до просвітницько-консультативної діяльності з формування компетентного батьківства (О.Л. Нагула)	40
1.4. Студентська група як чинник набуття професійної компетентності (О.Д. Кайріс).....	67
1.5. Складові компетенції студентів щодо соціально-психологічних явищ міграції, маргіналізації, асиміляції на українських теренах (О.М. Тохтамиш)	76
РОЗДІЛ 2. ОСОБИСТІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАБУТТЯ СТУДЕНТАМИ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ	
2.1. Розвиток потенціалу особистості студентів в умовах освітнього середовища вищого навчального закладу (Міляева В.Р., Лебідь Н.К., Бреус Ю.В.)	85
2.2. Психосемантичний зміст картини світу професій абітурієнтів психологічних спеціальностей (О.М. Лозова, А.Ю. Юревич)	106
2.3. Лідерські якості студентів-психологів як складова їхньої професійної компетентності (Н.М. Дятленко).....	125
2.4. Особливості формування стресостійності у студентів вищих навчальних закладів (Т.В. Циганчук)	134
2.5. Вікова зумовленість суб'єктивної оцінки стресових подій (О.П. Таран, Н.М. Макарова)	151
2.6. Цінність орієнтації студентів-психологів з різними репертуарами життєвих ролей (Т.М. Вакуліч, О.Р. Рафіков)	157
2.7. Самоактуалізація особистості студента у зв'язку з проявами захисних механізмів психіки (О.М. Тохтамиш, О.А. Конопля)	165

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СТУДЕНТІВ З РІЗНИМИ СОЦІАЛЬНО-РОЛЬОВИМИ РЕПЕРТУАРАМИ

*Вакуліч Тетяна Михайлівна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Київського університету імені Бориса Грінченка*
*Рафіков Олександр Римович,
магістр психології*

Існування людського суспільства базується на взаємодії між його членами, що підкреслює взаємозалежну значущість індивідуальності кожної людини та всієї сукупної популяції. Громадянське суспільство, яке вибудовується, повсякчасно потребує залучення якомога більшої кількості членів суспільства. В усі часи молодь виступає чи не найголовнішим потенціалом, ресурсом тієї чи іншої держави. При цьому студентський період є найбільш активним періодом включення людини в соціальне життя. Молода людина, опановуючи свою професію, разом з тим, активно встановлює зв'язки з зовнішнім світом. Майбутній спеціаліст має змогу спробувати себе в різних ролях, починаючи від ролі сина або дочки, закінчуючи посадою в студентській молодіжній організації або місцем в науковому гуртку. За рахунок цього відбувається використання і формування різноманітних соціальних ролей.

Науковий напрямок досліджень соціальних ролей у межах рольової теорії особистості базується на концепціях рольових теорій Дж. Міда, Я. Морено, Е. Берна, Дж. Келлі. В Україні цю проблему розробляють П.П. Горностай та З. Мірошник.

Ціннісні орієнтації, які продовжують своє формування в процесі виховання у вищому навчальному закладі, відіграють ключову роль у розвитку особистості. Уособлюючи в собі основні потреби, вони розкривають стратегії і життєві цінності, настанови та зміст для розвитку та саморозвитку індивіда, що і реалізує він у своїй діяльності. Вчинки особи внутрішньо детерміновані потребами, які виражені в цінностях. Самі ж ролі складаються з цих вчинків. Тому дослідження ціннісних орієнтацій дозволяє більш глибоко побачити зміст соціально-рольових репертуарів, які демонструють студенти, зрозуміти глибинні мотивації їх діяльності, способи знаходження ними свого місця в житті, їх вміння самовизначитися та реалізувати себе, а також визначитися у накопиченні духовного потенціалу молодої людини, чиї цінності багато в чому є відображенням цінностей суспільства.

О.Б. Клименко визначає ціннісні орієнтації як складний соціально-психологічний феномен, що визначають значний підхід людини до світу, до себе, що додає сенс і напрямок особистісним позиціям, поведінці, вчинкам.

Формування та розвиток системи ціннісних орієнтацій носить взаємопов'язаний і взаємодетермінований характер [8]. Н.О. Антонова надає таку характеристику ціннісним орієнтаціям – це вираження ставлення людини до різних аспектів матеріального і духовного світу, які посідають істотне місце у структурі особистості, відображають рівень її розвитку, здійснюють регуляцію діяльності та поведінки [1].

До вищого навчального закладу вступають уже практично сформовані особистості, які протягом навчання завершують перехід від дитинства до дорослості [3]. Студентський період є сензитивний, дуже сприятливий для утворення ціннісно-сміслових орієнтацій як стійкої властивості особистості, що сприяє становленню світогляду, відношенню до навколишньої дійсності [11]. Вироблення і трансформація ціннісних орієнтацій, а також прийняття та закріплення соціальних ролей у студентському віці відбувається за рахунок соціалізації, яка протиставлена ідентифікації. У виші за допомогою виховної роботи формується науковий світогляд; громадянська та патріотична позиція; виховується моральне та художньо-естетичне бачення світу [10].

Формування ціннісних орієнтацій у процесі навчання визначається, з одного боку, особистісними особливостями, розвитком і усвідомленням своїх інтересів і цінностей, з іншого боку – соціальними факторами: цінностями значущого іншого, стилем спілкування з ним. При цьому в основі загального механізму формування цінностей лежить, перш за все, діалоговий стиль спілкування і розвиток рефлексивних особливостей студентів [14].

У ході рефлексії формується усвідомлення свого соціального місця і ролі. Сучасний студент має різноманітний соціальний досвід міжособистісного спілкування: досвід дитини в батьківській сім'ї, учня в школі, друга серед товаришів, партнера з представниками протилежної статі, учасника різних проектів та інший.

Цей широкий спектр життєвої історії особистості можна вивчати з позиції рольової теорії особистості. Перевагою такого підходу є інтегративність різних теорій особистості: те, що за допомогою аналізу поєднання різних ролей досягається більш цілісне уявлення про особистість та її стосунки з соціумом. Для рольової теорії особистості характерний розгляд особистості з позиції соціальних ролей, ставлячи на перше місце соціальне оточення як вирішальний фактор розвитку особистості [5].

Соціальну роль визначають як соціально нормовану поведінку людини, яка займає певне положення у групі, має права та обов'язки. Роль несе в собі поведінку, яка очікується в залежності від ситуації і приналежності індивіда до певної групи [3].

Життєві ролі – це ролі, які пов'язані з вищевказаними характеристиками життя людини, головним чином – зі стилем життя, смыслом життя, життєвим сценарієм. Зазвичай людина грає життєві ролі все життя, або, принаймні, протягом значного життєвого періоду чи стадії.

Життєві ролі, як правило, пов'язані не з однією соціально-психологічною чи життєвою ситуацією, а переходять від ситуації до ситуації, поширюючись часом на всі сфери життя індивіда. Тому життєві ролі тісно зв'язані з феноменом ідентичності, про який ми вже згадували в контексті ситуації, в якій перебуває студент в університеті [4; 5; 6].

Репертуар життєвих ролей всебічно характеризує індивідуальність людини, найбільш істотні властивості особистості. З одного боку, вони пов'язані з соціальними ролями. З іншого боку, їх не можна зводити лише до соціальних очікувань, які формує рольова поведінка, оскільки в них втілюється «Я» людини, що не існують в чистому вигляді без рольового компонента [4].

Наводимо результати емпіричного дослідження взаємозв'язку ціннісних орієнтацій та репертуарів життєвих ролей у студентському віці, яке проводилось протягом 2013 року на базі Київського університету імені Бориса Грінченка. У вибірку за рандомізованим принципом було відібрано 80 студентів віком 18-21 років.

Для діагностики соціально-рольових репертуарів використовувався опитувальник П.П. Горностая для діагностики «рольових репертуарів» [4]. Для визначення цінностей особистості – методики Ш. Шварца «Профіль особистості» та «Огляд цінностей» [7]. Для описової математичної статистики, кількісного і якісного аналізу були використані: кластерний аналіз, факторний аналіз, кореляційний аналіз Пірсона (SPS Statistics-17), а також методи розрахунків необхідної кількості одиниць для знаходження статистичних зв'язків. Статистичні розрахунки виконано з використанням пакета прикладних комп'ютерних програм універсальної обробки табличних даних Microsoft Excel XP та SPS Statistics-17. У дослідженні також були використана інтерпретація якісних та логічних даних.

Результати виявлення домінуючої цінності для кожного з респондентів за опитувальником Ш. Шварца «Огляд цінностей», представленні в табл. 1.

Таблиця 1.

Частотний розподіл показників домінуючих цінностей на рівні нормативних ідеалів

Цінності на рівні нормативних ідеалів	Кількість осіб, для яких ця цінність є домінуючою	%
Комфортність	14	16
Традиція	5	6
Доброта	24	28
Універсалізм	13	15
Самостійність	15	17
Стимуляція	7	8
Гедонізм	10	12
Досягнення	8	9
Влада	3	3

Безпека	13	15
---------	----	----

За результатами, наведеними в таблиці 1., визначаємо, що на рівні нормативних ідеалів, переконань і поведінки найбільш домінуюча для студентів цінність – доброта, яка забезпечує підтримку і підвищення благополуччя людей, з якими постійно підтримується контакт і міжособистісні відносини. Ця цінність є похідною від потреби в позитивній взаємодії, афірмації та забезпечення процвітання групи.

На другому місці за рівнем нормативних ідеалів у студентів опинився такий показник, як самостійність – потреба в незалежному мисленні і діяльності, для отримання автономії та незалежності. Самостійність як цінність виходить з потреби організму в самоконтролі і самоуправлінні, це проявляється в прагненні до свободи мислення та діяльності в мистецтві і дослідницькій активності.

На третьому місці на рівні нормативних ідеалів у студентів є конформність як бажання обмежувати свої дії і мотиви, які наносять шкоду або порушують соціальні норми і очікування. Цінність конформності підкреслюється в обмеженнях особистості при взаємовідносинах з іншими індивідами. Конформність, виходить з потреби стримувати дії, які несуть негативні соціальні наслідки.

На останньому місці на рівні нормативних ідеалів у студентів опинився такий показник як влада. Цінність влада, як потреба в соціальному статусі, престижі і домінуванні/володарюванні над людьми фокусується на соціальній повазі, підкреслюючи досягнення чи соціально-домінантну позицію в межах цілої соціальної системи.

На противагу цим результатам, при обробці опитувальника Ш. Шварца «Профіль особистості», було виявлено (табл. 2), що на рівні індивідуальних пріоритетів найбільш домінуючою у студентів цінністю є гедонізм. Цінність гедонізму виражає необхідність задоволення біологічних потреб і отримання при цьому задоволення.

Таблиця 2.

Частотний розподіл показників домінуючих цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів

Ціннісні на рівні індивідуальних пріоритетів	Кількість осіб, для яких ця цінність є домінуючою	%
Комфортність	3	3%
Традиція	0	0%
Доброта	11	12%
Універсалізм	10	11%
Самостійність	16	18%
Стимуляція	9	10%
Гедонізм	21	23%
Досягнення	11	12%
Влада	2	2%

Безпека	6	8%
---------	---	----

На другому місці за рівнем індивідуальних пріоритетів у студентів опинився такий показник, як самостійність. Самостійність як цінність виходить з потреби організму в самоконтролі й самоуправлінні, що виявляється в прагненні до свободи мислення та діяльності, в мистецтві і дослідницькій активності.

На третьому місці – досягнення та доброта. Цінність доброти забезпечує підтримку і підвищення благополуччя людей, з якими постійно підтримується контакт і міжособистісні відносини. Ця цінність є похідною від потреби в позитивній взаємодії, афірмації та забезпеченні процвітання групи. Цінність досягнення – необхідність досягнення особистістю успіху за рахунок одного з прийнятих культурних стандартів, тим самим отримуючи соціальне схвалення.

На останньому місці на рівні індивідуальних пріоритетів студентів такий показник, як традиції. Цінність традиція, як повага та збереження традицій, прийняття ідей, які існують в певній культурі або релігії, тим самим забезпечуючи солідарність групи, підкреслюючи її унікальність.

Отже, серед нормативних ідеалів більше цінується позитивна взаємодія, афірмація та забезпечення процвітання групи, а також суперечливі прагнення до самостійності та автономії, разом з тим зі збереженням стримування соціально небажаних дій. На рівні індивідуальних пріоритетів спостерігається акцентуація на задоволення своїх біологічних потреб за умови отриманням насолоди при цьому. Можна зробити висновок про домінування на індивідуальному рівні потреб, які мають особистісне спрямування, в той час як на нормативному рівні домінують цінності, спрямовані на соціальне життя індивіда.

На основі зроблених нами обрахунків для подальшого аналізу були виділені такі ролі: Художник, Комік, Спостерігач, Переможець, Переможений, Експлуататор, Цілитель, Бог/богиня, Всезнайко та Страдалець. За даними, отриманими після застосування опитувальника П.П. Горностая «Репертуари життєвих ролей особистості», було проаналізовано частоту проявів виділених життєвих ролей особистості для даної вибірки. Частота проявів життєвих ролей особистості за опитувальником П.П. Горностая «Репертуари життєвих ролей» для даної вибірки подано у таблиці 3.

Таблиця 3.

Частотність проявів життєвих ролей особистості

Життєва роль особистості	Частий прояв		Прояв час від часу		Рідкий або поодинокий прояв		Прояв відсутній	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Художник	9	11%	56	70%	9	11%	6	8%
Комік	19	24%	54	68%	7	9%	0	0

Спостерігач	8	10%	52	65%	10	13%	1	1%
Переможець	13	15%	61	76%	5	6%	0	0
Переможений	2	3%	47	59%	27	34%	4	5%
Експлуататор	1	1%	47	59%	22	28%	10	13%
Цілитель	2	3%	53	66%	18	23%	7	9%
Бог/богиня	4	5%	38	48%	21	26%	17	21%
Всезнайко	6	8%	55	69%	13	16%	6	8%
Страждалець	0	0	39	49%	29	36%	12	15%

За результатами аналізу частоти проявів життєвих ролей особистості, більшість респондентів в своєму житті частіше використовують ролі Коміка та Переможця. Наступними за частотою проявів ідуть життєві ролі особистості Художник та Спостерігач. Рідше за всіх спостерігається прояви життєвої ролі особистості Страждалець. Життєва роль особистості Страждалець, не має частих проявів і проявляється час від часу у 49% респондентів, або в поодиноких випадках у 36 респондентів. На передостанньому місці за частотою застосувань слідує Переможений, Експлуататор та Цілитель.

Завершальним етапом емпіричного дослідження став аналіз кореляційних зв'язків між цінностями та життєвими ролями респондентів. За допомогою коефіцієнту кореляції Пірсона встановлювалися зв'язки між нормативними цінностями (опитувальник Ш. Шварца «Огляд цінностей») і репертуарами життєвих ролей особистості (опитувальник П.П. Горностая «Репертуари життєвих ролей особистості») – таблиця 4.

Існує статистично значущий слабкий зв'язок між такою життєвою роллю як Бог/богиня та нормативними цінностями досягнення та влада. Такі ж зв'язки існують між життєвою роллю Експлуататор та гедонізмом; Переможець та гедонізмом і владою; Страждалець та гедонізмом.

Таблиця 4.

Кореляційні зв'язки між нормативними цінностями та життєвими ролями особистості студентів

Життєва роль особистості \ Нормативні цінності	Гедонізм	Досягнення	Влада
Бог/богиня		0,466**	0,466**
Експлуататор	0,368**		
Переможець	0,307**		0,399**
Страждалець	0,323**		

** Кореляція значуща на рівні 0,01 (2-критерій). *Кореляція значуща на рівні 0,05 (2-критерій).

При порівняльному аналізі цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів та життєвих ролей особистості був знайдений слабкий статистичний зв'язок між такою життєвою роллю, як Бог/богиня та нормативними цінностями досягнення (0,306 при $p \leq 0,01$) та влада (0,413 при $p \leq 0,01$).

Виходячи з отриманих результатів можемо зробити висновок, що

життєві ролі мають зв'язок з цінностями, які безпосередньо повзанні з особистісними потребами суб'єкта. Зокрема слід відмітити, що для такої потреби, як досягнення певного соціального статусу, яка відповідає цінності досягнення, використовується життєва роль Бог/богиня. Використання цієї ролі відбувається одночасно на рівні уявлень про те як потрібно діяти, та на рівні індивідуальних пріоритетів особистості. Схожа модель взаємодії простежується між життєвою роллю Бог/богиня та цінністю влади, яка задовольняє потребу в контролі над людьми.

За результатами емпіричного дослідження було встановлено, що серед життєвих ролей найбільша кількість респондентів частіше використовують життєві ролі Комік та Переможець, час від часу роль Художник, а найрідше Страдалець. На рівні нормативних ідеалів більше цінується позитивна взаємодія, афірмація та забезпечення процвітання групи та комфортного перебування себе в ній (цінність доброта), а також суперечливі прагнення до самостійності та автономії (цінність самостійності), разом з тим, зі збереженням стримування соціально небажаних дій (цінність конформності). На рівні індивідуальних пріоритетів у досліджуваних спостерігається акцентуація на задоволенні своїх біологічних потреб за умови отримання насолоди при цьому (цінність гедонізму) і прагнення до самостійності та автономії (цінність самостійності). Але, разом з тим, залишається позитивна взаємодія, афірмація та забезпечення процвітання групи та комфортного перебування себе в ній (цінність доброти). Можемо зробити висновок про домінування на індивідуальному рівні потреб, які мають особистісне спрямування, в той час, як на нормативному рівні домінують цінності, спрямовані на соціальне життя індивіда.

За результатами кореляційного аналізу було встановлено статистичний зв'язок між тими ролями життєвими ролями, які використовує індивід, та цінностями, які йому притаманні. Деякі з життєвих ролей пов'язані з цінностями лише на нормативному або індивідуальному рівні, проте така роль як Бог/богиня має зв'язок з цінностями як на нормативному, так і на індивідуальному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова Н. О. Ціннісні орієнтації у системі особистісних якостей студентів, вищого педагогічного навчального закладу: автореф. дис. На здобуття наук ступеня кандидата психологічних наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Н. О. Антонова – Київ, 2003. – 20с.
2. Большой психологический словарь [Електронний ресурс] / Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко // Большой психологический словарь. – Режим доступу: <http://bookap.info/genpsy/bigdic/gl25.shtm>
3. Буравлева Н. А. Ценностные ориентации студентов / Буравлева Н. А. // Весник ТГПУ. – Вып. 6. – 2011. – С. 124–129.
4. Горноста́й П. П. Личность и роль: Ролевой подход к социальной психологии личности / П. П. Горноста́й. – К.: Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.
5. Горноста́й П. П. Рольова теорія особистості: теоретичні аспекти та практичні

аплікації / Горностай П. П. // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К.: Главник, 2005. – Вип. 26, в 4-х т., т. 1. – С. 391-395.

6. Горностай П. П. Життєві ролі та життєтворчість/Горностай П. П.// Наукові студії з соціальної та політичної психології. – Вип. 5. (8). – К., 2002. – С. 81-91.

7. Карандашев В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / В. Н. Карандашев – СПб.: Речь, 2004. – 70 с.

8. Келли Дж. Теория личности: психология личностных конструктов: [пер. с англ.] / Джордж А. Келли. – С-Пб.: Речь, 2000. – 249 с.

9. Клименко О. Б. Гендерная дифференциация индивидуальных ценностей современной молодежи / О. Б. Клименко // Проблемы современной психологии: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 21. – Кам'янець- Подільський: Аксіома, 2013. – С. 214 – 224.

10. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи / В. Л. Ортинський – Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.

11. Мухина В. С. Возрастная психология / Мухина В. С. – [4-е изд.]. – М., 1999. – 456 с.

12. Психология личности: Словарь справочник / за ред. П. П. Горностая и Т. М. Титаренко. – Киев: Рута, 2001. – 320 с.

13. Сергієвна В. Проблеми виховання студенької молоді / В. Сергієвна, В. Косін // Вища школа – Вип. 7-8. – 2010. – С. 75-80.

14. Серый А.В. Ценностно-смысловая сфера личности: учебное пособие/ А.В. Серый, М.С. Яницкий – Кемерово: Кемеровский государственный университет, 1999. – 92 с.